

УДК 37.018.593-055.2(477.51)

В. Л. Маслійчук
Харківська державна академія культури

ФЕДІР КНЕЙПЕР ТА СТВОРЕННЯ ЖІНОЧОГО ПАНСІОНУ В ЧЕРНІГОВІ у 1803-1809 рр.

Історія перших світських навчальних жіночих закладів ще потребує ретельних досліджень. Найдетальніша інформація збереглася щодо пансіону Фрідріха (Федора) Кнейпера в Чернігові. У 1803 р. ліфляндський німець Федір Кнейпер відкрив пансіон з амбітними планами щодо освіти дівчат. Незважаючи на нетривале існування, невелику кількість учениць і порушення правил щодо пансіонів, заклад Кнейпера був доволі вдалим проектом і займає певне місце в історії жіночої освіти в Україні. Поширення освіти серед жіноцтва стикалося з низкою труднощів різного рівня, однак поступово набирало сили і нових обґрунтувань своєї необхідності.

Ключові слова: жіноча освіта, пансіон, приватне навчання, Чернігів, Фрідріх Кнейпер

История первых светских женских учебных заведений нуждается в тщательных исследованиях. Подробная информация о таком заведении на территории Украины сохранилась про пансион Фридриха (Федора) Кнейпера в Чернигове. В 1803 г. лифляндский немец Федор Кнейпер открыл пансион с амбициозными планами о женском образовании. Несмотря на небольшой промежуток времени существования пансиона, небольшое количество учениц и нарушения официальных правил насчет пансионеров, заведение Кнейпера было удачным проектом, который занимает определенное место в истории женского образования в Украине. Распространение образования среди женщин встречало определенные трудности разного уровня, но постепенно становилось более мощным и получало новые обоснования своей пользы.

Ключевые слова: женское образование, пансион, частное обучение, Чернигов, Фридрих Кнейпер.

The history of the first secular educational institutions for women still requires thorough research. The in-depth information about Friedrich (Fedir) Kneiper's boarding school in Chernihiv has survived to the present day. In 1803 a German from Liefland named Fedir Kneiper founded a boarding school driven by excessive ambitions concerning female education. Despite the short time of its existence, a small number of students and the violation of the official rules concerning boarding schools Kneiper's institution was a successful project worth mentioning when speaking about the history of female education in Ukraine. The expansion of female education encountered some difficulties at different levels, but gradually grew stronger and received new justification for its necessity.

Key words: female education, boarding school, private learning, Chernihiv, Friedrich Kneiper.

Історія жіночої освіти в Україні та виникнення перших навчальних світських жіночих закладів на сьогодні залишаються однією із найбільш нерозроблених тем. Передусім постає проблема як висвітлити виникнення потреби в жіночому навчанні. Дані щодо обґрунтування цієї потреби досить важливі для розуміння не лише початків жіночої освіти, але й ширшого тла: початків жіночої емансипації та великих змін у культурі. Історія будь-якого закладу жіночої освіти, навіть не цілком вдалого – це історія складних нових форм суспільних взаємодій, вивчення такої історії приведе до ширшого розуміння освітніх практик та реалізації ідей Просвітництва на українських землях.

Перший відомий нам світський приватний заклад для навчання дівчат в Україні з'явився в Харкові 1777 р. [5, с. 258–259]. Уже у 1780-х – 90-х рр. спостерігаємо ще кілька закладів, де могли навчатися й дівчата. Найвідомішим «у всій Малоросії» з-поміж них був глухівський пансіон Анни де Леянс [6, с. 494–495]. До початку XIX ст. узагалі бракує даних щодо перших жіночих навчальних закладів. Наприклад, дуже обмаль інформації, і її неможливо перевірити, про пансіон для дівчаток Менгеса (Менжеса) в Полтаві, що існував з 1778 по 1810 рр. [3, с. 195].

Лише на початку ХІХст. з'являється заклад, про початки та функціонування якого маємо більш-менш повну інформацію. Ідеться про пансіон Федора (Фрідріха) Кнейпера в Чернігові. Наявність документів щодо цього закладу можна пояснити кількома чинниками. Насамперед, відкриття пансіону збіглося в часі з проведенням освітньої реформи, дозвіл про відкриття Федір Кнейпер мав просити вже в керівництва Харківського навчального округу [11, ф. 739, оп. 49, д. 36, арк. 1], нові установи створювали й чергові бюрократичні процедури, що відображено в документах. Однак важливішою причиною був особистісний чинник – активна діяльність директора училищ Чернігівської губернії Михайла Маркова (у проведенні реформ та відкритті нових закладів [2; 4]. Саме його листування з управою Харківського навчального округу надає багато деталей щодо пансіону родини Кнейперів. Справжній подвижник освіти Марков був зацікавленим у створенні закладу для дівчат.

У вересні 1803 р. до Чернігова прибув «професор» Федір Кнейпер – до родичів і для викладання німецької мови в місцевому училищі. Можна дещо відтворити біографію вчителя-іноземця, хоча, студіюючи ці дані не полишає відчуття щодо певної авантюристичності цієї людини. Фрідріх Кнейпер народився 1768 р. у Вальдені (Гессен), навчався в Гісенському університеті, де отримав ступінь доктора філософії щойно на початку 1803 р. [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 3, арк. 11 і зв.]. Однак, за низкою інших даних, Кнейпер був «ліфляндським дворянином» і до того ж був уже «надзирателем» та вчителем «російського благородного юношества» протягом десяти років [7, с. 80]. Власне, про прибалтійське перебування Кнейпера свідчить і сама характеристика Маркова, що доктор живе в Гапсалі (територія сучасної Естонії) [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 3, арк. 2 зв.]. Кнейпер був одруженим на доньці поручика Олівсона й на 1803 р. мав дворічного сина [7, с. 80]. Михайло Марков, вочевидь, спілкуючись із чернігівською ріднею Кнейпера, доклав певних зусиль, щоб запросити доктора філософії. Відомо також, що він Михайло Марков листувався з Фрідріхом Кнейпером з приводу його приїзду.

Приїзд нового вчителя дуже втішив директора місцевого училища. Як можна зробити висновок, Марков добре знав німецьку мову, вивчивши її німецьких школах Петербурга, у пансіоні пастора Мелтінга [2, с. 77]) і дуже шанував німецьку систему освіти. Для вчителів німецької мови Марков навіть влаштував іспит, як-от Петру Геккелю з Новгорода-Сіверського чи канцеляристу Хіткову (у Хіткова Марков виявив погану вимову) [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 3, арк. 1 і зв.]. Напевно ж, директор училищ був перекладачем для приїжджого німця. І, звичайно, Кнейпер за протекцією Маркова став учителем спочатку з 1804 р. у Чернігівському головному народному училищі, а з 1805 р., коли училище було перетворене на гімназію, і вчителем іноземних мов у Чернігівській гімназії.

6 квітня 1804 р. Кнейпер подав «объявление» німецькою мовою про відкриття приватного пансіону в Чернігові, де мали б навчатися й дівчата. Михайло Марков переклав його й надіслав до попечителя Петербурзького навчального округу Миколи Новосильцева, який опікувався «училищами» і займався формуванням Харківського навчального округу.

Цей документ дуже цінний як навчальна програма для дівчат. Кнейпер зазначає, що буде навчати їх не лише «наукам» та рукоділству, але й моралі. Це одна із перших «програм» дівочого навчання на українських землях.

«Науки» у Кнейпера – предмети викладання: російська, німецька, французька мови, географія, історія, арифметика (приватно – англійська мова та латина). На перший раз він збирався взяти в пансіон 15 дівчат. У пізнішому листі Марков не шкодує позитивних характеристик для дружини Кнейпера як майбутньої вчительки, оскільки вона відповідала прийнятному для просвітителя образу освіченої жінки: *«Я видѣль способности жены его, рисуеъ она превосходно какъ съ отушовкою карандашомъ, такъ и съ красками, портретъ съ миниатюры снимаеъ, въ разныхъ рукодѣляхъ женскому полу приличныхъ совершена. Также довольно хорошо играеъ на фортепiano»*. А для навчання танців мали запросити танцмейстера [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 5, арк. 9 зв.].

За наявною документацією можна сказати, що Кнейперам вдалося відкрити заклад для дівчат ще того ж 1804 р., а в 1806 р. уже з дозволу училищного комітету Харківського імператорського університету Кнейпер із дружиною відкрили пансіон для обох статей.

За відомостями ще 1805 р. маємо інформацію про програму навчання в цьому закладі Кнейпера [9, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 847]: у першому («нижчому») класі дівчата вивчали основи французької мови, арифметику, географію та катехізис, у другому («вищому») класі ці предмети вдосконалювалися й до них додавали вивчення ще російської граматики.

Школа Кнейпера – єдиний відомий нам пансіон в Україні того часу з добре збереженою документацією. Багато в чому ці документи збережені завдяки скарзі 1806 р. Поряд із дівчачим, як уже зазначено, Кнейпер відкрив в іншому будинку пансіон для хлопчиків (ще до отримання дозволу). І хоча хлопці й дівчата навчалися й жили в різних хатах, вони разом обідали та вечеряли, що викликало негативну реакцію в Михайла Маркова, прихильника розділення («особливості») статей. Відомо, що Кнейперу вдалося отримати дозвіл (через того ж Маркова) від Харківського училищного комітету на навчання і хлопців, однак із суворим застереженням тримати пансіони нарізно. Як видно, Федір Кнейпер мав серйозні плани привезти в Чернігів «лучшего учителя для фортепиано» та випускника одного з німецьких університетів для вчителювання, – хоча, цілком можливо, це був хід для виманювання грошей у батьків і залучення нових «пансіонерів» та «пансіонерок». Уже через півтора року після відкриття в 1806 р., як засвідчує розклад, у дівочому пансіоні було аж чотири класи. До викладання залучено, крім доктора і його дружини, місцевих учителів Федора Єсикорського (викладав французьку та російську мови, географію) та Андрія Шарого (арифметика, географія, російська мова, катехізис). Візитатор з Харківського університету того ж таки 1806 р. вважав навчання в жіночому пансіоні успішним [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 58, арк. 1–10].

Школа Кнейпера проіснувала, напевне, дуже недовго, новий учитель постійно скандалив із місцевими жителями. У 1809 р. «доктор» отримав невисокий чин колезького регістратора, що, як подає історик освіти Олексій Андріяшев, дуже образило його амбіції, він захворів і звільнився. Однак характеристики викладача свідчать на користь інших причин. Передусім конфліктність Кнейпера та своєрідна підступність, на це вказує сварка з учителем французької мови Феттером того ж таки 1809 р. Вочевидь, уважаючи виклади французької своєю прерогативою, Кнейпер заздалегідь поширив чутки, що до Чернігова має прибути божевільний учитель. Щойно Феттер приїхав, учні та міські жителі показували на нього пальцями й бігали дивитися на нього як на дурника [1, с. 52–53].

Проте головною причиною закриття пансіону став брак учениць. Михайло Марков у квітні 1808 р. писав до Харківського училищного комітету, що на березень у пансіоні «шляхетних дівчат» Кнейпера залишилося тільки шість учениць і утримувати пансіон стало не вигідно, тобто на квітень 1809 р. пансіон «разрушился» (ліквідувався) [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 58, арк. 20]. Федір Кнейпер переїхав викладати іноземні мови до Полтави, щойно там у 1809 р. відкрилася гімназія [3, с. 253], однак, що цікаво, хлоп'ячий пансіон існував навіть після від'їзду Кнейпера, до червня 1811 р. [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 58, арк. 22].

Пансіон Кнейпера – приклад нереалізованого проекту приватної жіночої школи, хоч заклад і проіснував п'ять років. За загальною проблемою виникнення й існування приватних навчальних закладів у тогочасній Російській імперії «школа Кнейпера» виглядає геть не погано. Проекти створення школи для дівчат у Чернігові мали продовження й у 20-х рр. XIX ст. [10, ф. 2162, оп. 1, спр. 364], проте не були зреалізованими, на відміну від губернських центрів сусідніх губерній Харкова та Полтави, де 1812 та 1818 рр. відповідно відкрилися інститути шляхетних панн.

Пропонований документ пропозиції Кнейпера щодо відкриття пансіону для шляхетних дівчат переклав Михайло Марков.

Література

1. Андріяшев А. Материалы для истории учебных заведений Черниговской губернии с 1789 по 1832 год / А. Ф. Андріяшев. – К., 1865. – 92 с.
2. Бережков М. Михаила Егоровича Маркова разныя сочинения к пояснению истории Чернигова / М. Бережков. // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – Москва, 1911. – Т. III. – С. 271-305.
3. Василевский В. Полтавская гимназия с 1808 по 1831 год (По архивным источникам) / В. Л. Василевский // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 3. – С. 185–272.

4. Журба О. І. Михайло Єгорович Марков: росіянин на полі малоросійської історіографії початку XIX ст. / О. І. Журба // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 65-96.
5. К истории народного просвещения в Харьковской губернии // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1887 г. – Х., 1887. – Вып. 1. – С. 258-259.
6. Лазаревский А. Предположение об открытии французского пансиона для детей в Ромне в 1781 г. / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1890. – Т. 9. – С. 494-495.
7. Марков М. Матеріали до історії учбових закладів Чернігівської дирекції 1804–1805 навчальний рік (Підготовка до друку та передмова Воїнов С.) / М. Є. Марков, С. С. Воїнов // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 76-99.
8. Сулимовский архив. Семейные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII-XVIII в. – К., 1884. – 352 с.
9. Державний архів Чернігівської області.
10. Центральний державний історичний архів України в місті Києві.
11. Российский государственный исторический архив в Петербурге.

Додаток

Переклад Михайла Маркова пропозиції Федора Кнейпера щодо відкриття пансіону для панн 4 квітня 1804 р.

Объявление

Общественное сѣтованіе о совершенном недостаткѣ способовъ к образованію нравовъ и ума юныхъ благородныхъ дѣвицъ в Черниговской Губерніи розбудило вниманіе почтенныхъ особъ, которымъ долгъ старанія о томъ принадлежитъ, и я тѣмъ поощряясь рѣшился, основать въ Черниговѣ домашнее училищѣ для дѣвицъ. Почему симъ предъявляю, что я обще съ женою моею и одною помощницею составляютъ буду способы воспитанія того, в коемъ при наставленіи нужнымъ наукамъ и рукодѣліямъ приличнымъ, образованіе сердца и духа будетъ необходимымъ предметомъ, что и намѣренъ я открыть сею вѣсною, ежели позволенія Главного ученаго начальства удостоенъ буду. За ученіе и содержаніе назначаю за каждую особу 250 рублей асигнаціями, съ тѣмъ чтобы въ началѣ каждого полугодя впередъ половина оной суммы платима была, оставляя на попеченіе Родителямъ желающимъ поручить мнѣ дѣтѣй своихъ, о всѣхъ нужныхъ для ученія потребностяхъ, какъ то книгахъ, письменоводныхъ запасахъ, пристойномъ одѣяніи, постѣляхъ и столовомъ бѣлье съ приборами, кои составляютъ должны скатерты, нѣсколько салфетокъ, столовой ножъ с вилкою и серебрянная ложка.

Я жъ обяуюсь дѣтямъ у меня кои воспитываются будутъ доставить выгодное пребываніе, здоровую и приличную пищу также чистоту бѣлья, а наставленіе преподаваться будетъ къ познанію немецкаго и французкаго языковъ, которые в обхожденіи попеременно употребляются будутъ съ дѣтьми и при оныхъ нужнѣйшихъ наставленія в правилахъ Россійскаго языка не будутъ упущены, также в Географіи, исторіи и арифметикѣ, Мифологіи и Естетикѣ, сколько нужно знать оныхъ женскому полу наименіе упражняемы будутъ и къ познанію Словесности, и разныхъ Сочиненій, а из числа пріятнаго ученія на первый случай преподаваться будетъ токмо рисованье: когда жъ мое предпріятіе возымѣетъ желаемый успѣхъ, то и музыка соединена будетъ. Сверхъ сего женскія рукодѣлья всякаго рода, благороднымъ дѣвицамъ приличныя, будутъ не последнимъ предметомъ воспитанія, и вообще ничего упущено не будетъ къ лучшему усовершенствованію во всехъ вышеписанныхъ предметахъ.

Родители живущія здѣсь въ Городѣ пожелавъ отдать для обученія дѣтѣй своихъ въ Пансіонъ, содержа ихъ въ своихъ домахъ платятъ в годъ по сту рублей асигнаціями, тожъ съ заплатою половины денегъ впередъ. На первой случай планъ мой разчисленъ на 15 особъ; но ежели сверхъ онаго числа желающія будутъ и я слѣдовательно найду себя обеспеченнымъ въ моихъ издѣржкахъ, тогда умножу число учителей, дабы училищу дать еще болѣе совершенства, и в семь случаѣ было бѣ мнѣ свободно давать внѣ училища по условію приватное наставленіе въ Арифметикѣ, Математикѣ, въ немецкомъ, французкомъ, Англинскомъ, Италіанскомъ и Латинскомъ языкахъ.

Я уповаю, что вспомошествованіе благороднаго и просвещеннаго общества сей Губерніи, моимъ Патриотическимъ желаніямъ соразмѣрно будетъ и ищю себя надеждою, что взсоответствую общеплезнымъ намѣреніямъ вышеупомянутыхъ почтенныхъ особъ, которыя исполняя волю благотворную всемилостивѣйшаго нашего монарха къ распространенію наукъ, полезныхъ знаній и воспитанія, всѣ свои старанія прилагають, являютъ въ томъ рѣвностное свое служеніе.

Переводилъ. Директоръ училищъ Марковъ.

Какъ Кнейпферъ предполагаетъ съ женою своею и помощницею одною основать.

ЦДІАК України. – Ф. 2162, оп. 1, спр. 5. – Арк. 12–14. Надворный совѣтникъ Марковъ Апреля 6 дня 1804 года. Черниговъ.